

LITERATURA BAROKNÍ DOBY

Labyrint světa a ráj srdce nevyjadřuje pouze Komenského osobní postoj a hodnocení tehdejšího světa. Je zároveň i velkým podobenstvím, které vystihuje rozpornost doby. Je současně dílem končící renesance a probíhajícího baroka. Barokní umění vystihovalo veškeré rozpory světa. Člověk se cítil podveden racionalitou a širokým záběrem renesance, které však nepřinesly lidstvu radost a štěstí, nýbrž nebývalé utrpení a netoleranci v podobě třicetileté války. Ideály humanity renesance se rozplynuly ve vypočítavé chtivosti, zneužití rozumu, požívačnosti a duchem prázdné smyslnosti. Jediným únikem byl návrat k „ráji srdce“, k víře, k náboženskému prožitku. Hrdina se odvrací od přírody a světa, od vnějšího pohledu, od rozumu. Klid a mír nachází v touze po harmonii, v hledání pravdy. Tu však nehledá rozumem, nýbrž vírou a citem. Skutečnost se mění ve znaky, symboly, které mají vystihnout rozpornost světa. Proto baroko rodí nejen vědce, ale také astrology, proroky a stoupence magie.

V umění se proto uplatňuje naturalistická konkrétnost a přesnost, stejně jako nadsázka, důraz na lidskou bezmocnost a nepatrnost, ale i duchovnost a mysticismus. Typické je tzv. dramatické napětí, vycházející z protikladu ducha a formy („duše a těla“).

Výrazným představitelem tohoto proudu je španělský dramatik období „zlatého věku“ **PEDRO CALDERÓN DE LA BARCA** (1600-1681), autor řady etických dramát, např. **Soudce Zalamejský**.

Anglické baroko zastupuje básník **JOHN MILTON** (1608-1674) rozsáhlou náboženskou epopejí **Ztracený ráj**.

Německé baroko potom **HANS JAKOB CHRISTOPH GRIMMELSHAUSEN** (1621-1676), autor románu **Dobrodružství Simplicia Simplicissima**, prostřáčka, který je krutostí třicetileté války natolik zaskočen, že hledá únik z labyrintu světa v samotě.

LITERATURA DOBY OSVÍCENSTVÍ

V průběhu 17. století se ve Francii začíná prosazovat poněkud jiný pohled na svět než barokní. Jedná se o zdůrazňování rozumu (tzv. racionalismus), který stál jako protipól barokní mystice a náboženskému vytržení. Spolu s uplatňováním rozumu se uplatňuje i potřeba vzdělanosti. Měřítkem krásy se stává střídmost a rozumová kázeň, stejně jako pravda, rozvaha a vyrovnanost. Typickým uměleckým výrazem doby je tzv. **klasicismus**, který vytvářel přesná pravidla a schémata tvorby. Racionální zaměření umělecké tvorby převyšuje složku emocionální (citovou).

Nejnámějšími představiteli tohoto směru se stali francouzští dramatici **PIERRE CORNEILLE** (1606-1684), **JEAN RACINE** (1639-1699), především však **JEAN-BAPTISTE POQUELIN**, neboli **MOLIERE** (1622-1673). Tento se stal světoznámým kritikem všech možných lidských nectností - **Tartuffe (pokrytectví)**, **Lakomec**, **Misanthrop**, **Zdravý nemocný** aj.

V Itálii se rozvinula především komedie, tzv. **commedia dell'arte**, hra s pevnou stavbou i obsazením (**Pantalone**, **Scappino**, **Colombina**), známá především díky **CARLO GOLDONIMU** (1707-1793).

Z autorů prozaických děl nejvíce zaujali francouzský bajkář **JEAN DE LA FONTAINE** (1621-1695), v Anglii pak **JONATHAN SWIFT** (1667-1745) se svým satirickým dílem **Gulliverovy cesty**, stejně jako autor dobrodružných příběhů **DANIEL DEFOE** (1660-1731) - **Robinson Crusoe**.

PREROMANTISMUS

Ve druhé polovině 18. století přestává klasicismus naplňovat ideály měšťanské vrstvy společnosti. Je jim cizí nespravedlnost tehdejšího světa, majetkové rozdíly, stejně jako chladný racionalistický přístup ke světu.

Protestem se proto stává zdůrazňování citových hodnot prostého „nezkaženého“, člověka, sentimentální vzpomínání na vzdálenou minulost (hlavně pohanskou a křesťanského dávnověku), hledání ideálního světa, tím i ideálního prostředí - kulisy pro své příběhy. Tak vzniká tzv. **preromantismus**, jehož cílem byla reakce a odpor proti chladné vykalkulované klasicistní společnosti. „Duchovními otci“ tohoto směru se stávají myslitelé, např. **JEAN JACQUES ROUSSEAU** (1712-1778) - **Emil čili o výchově**, **Nová Heloisa**, **O smlouvě společenské**, či estetici jako **JOHANN GOTTFRIED HERDER** (1744-1803).

Svůj výraz posléze nachází v díle dvou německých básníků: **JOHANNA WOLFGANGA GOETHA** (1749-1832) - novela **Utrpení mladého Werthera**, básnická skladba **Faust**, a **FRIEDRICH SCHILLERA** (1759-1805) - drama **Loupežníci**.

Rozbor textů:

Molière – Lakomec

ROMANTICKÁ VZPOURA PROTI ROZUMU A ŘÁDU

Již nástup preromantismu naznačil, že dochází k převratné přeměně tehdejší společnosti. Z Evropy mizelo feudální uzpůsobení a bylo nahrazováno dravým kapitalismem, který však nepřinášel ideály, s nimiž byl spojován (rovnost, volnost a bratrství). Toto poznání vedlo k hlubokému rozčarování a následné reakci, kterou se staly revoltující směry ve společenské sféře, tedy i v umělecké. Člověk opět silněji pocítil odcizení světu, samotu, výjimečnost své osoby, rozpor mezi tím, co chce, a tím, co mu společnost - morálka dovolují. Toto vedlo k určitému pocitu rozdvojení (rozpolcenosti) romantického představitele. Chtěl změnit stávající svět, třeba sám bez pomoci druhých a třeba násilnou formou. Toužil po lásce, většinou nenaplněné, tedy nešťastné (hrdina je trýzněn vášní a nenaplněnou láskou, ale je tomu rád, sám tuto trýzeň ve skutečnosti podvědomě vyhledává).

Vnějšíkově používal romantismus podobných metod jako preromantismus - tedy zdůraznění zvláštností a bizarností, harmonie kontrastů. V oblibě byly rozeklané rokle, dramatická scenérie, bouře, živly, ale i tajemné symboly - kříže, hřbitovy, kaple, noc. Typickým útvarem se stala poezie, především lyrickoepická - balady, epos, dramatická báseň, z prózy byronská povídka, román.

Na rozvoj evropského romantismu neobyčejně působilo dílo anglického revoltujícího básníka **GEORGA GORDONA BYRONA** (1788-1824). Patřil ke staré anglické šlechtické rodině, s níž se však rozešel a většinu svého života strávil v cizině, především v Itálii a Řecku. Zemřel a je pohřben v Řecku, v místech, kde pomáhal řeckým bojovníkům osvobodit se od turecké nadvlády.

Základním útvarem, který používal, byla lyrickoepická povídka, případně veršovaný epos, např. **Childe Haroldova pouť** s výrazně autobiografickými prvky, příp. **Džaur**, **Korzár**, **Lara**. Úspěšná byla také jeho filosofická veršovaná dramata **Manfred** a **Kain**.

Dalším z významných anglických romantiků byl **PERCY BYSSHE SHELLEY** (1792-1822). Jeho lyrické drama **Odpoutaný Prométheus** mění řecký mýtus o nekonečném trestu ve vzpouře upoutaného Prométhea, jenž vzdoruje tak dlouho, až osudový okamžik ukončí tyranův (Boží) vliv.

Sběratel skotských lidových balad **WALTER SCOTT** (1771-1832) se stal zakladatelem historické povídky a historického románu. Nejznámější jeho prací se stal román z doby krále Richarda Lví srdce **Ivanhoe**, mistrné vyličení staré britské historické etapy, světa cti a hrdinství, mravní ušlechtilosti a vlasteneckého nadšení.

Francouzský romantismus je rozdělen na proud historicky zaměřený - **René Chateaubriand - Atala**, a na směr francouzské revoluce, směr současný. Ten zastupuje **Victor Hugo** a **Alfred de Musset**. Na pomezí romantismu a realismu tvoří romanopisec **Henri Beyel - Stendhal**.

VICTOR HUGO (1802-1885) je básníkem a romanopiscem revoluce 1848. Ve svém díle protestoval proti nesvobodě, bezpráví a ohrožování práv člověka. Mezi nejznámější díla řadíme básnický cyklus **Legenda věků**, stejně jako světoznámé romány **Chrám Matky boží v Paříži**, **Ubožáci**, **Dělníci moře** a **Devadesát tři**.

ALFRED DE MUSSET (1810-1857), autor subjektivní poezie plně rozervané, nešťastné a nespokojené lásky, např. kniha **Zpověď dítěte svého věku**.

STENDHAL (1783-1842). Hrdinové jeho románů prožívají vášnivé lásky, kterými se však dostávají do sporu se společností, s dobou, a jsou tak nuceni se přetvařovat. Tím se z nich stávají pokrytci, kteří, vzbouří-li se proti společnosti, hynou. Příznačné je to např. v románu **Červená a černá**, kde Julien Sorel, syn venkovského dřevaře, chce dosáhnout vysokého postavení. Počíná se přetvařovat, aby mohl dosáhnout kariéry. Postupně miluje dvě ženy, které jsou pro něj opět pouze stupněm na cestě k úspěchu. Když postřelí jednu z žen, dostane se před soud, odmítá však přijmout soud, příp. milost od společnosti, kterou bytostně nenávidí, a proto hyne na popravišti. Podobně je vyprávěn příběh i v románu **Kartouza Parmská**.

V Rusku dosahuje největší proslulosti **ALEXANDR SERGEJEVIČ PUŠKIN** (1799-1837), šlechtický autor, který se zapojil do proticarského povstání tzv. děkabristů a byl potrestán několika lety kavkazského vězení. V jeho díle se uplatňuje silný autobiografický princip, básně jsou rozervané, plně nešťastných a odbojných hrdinů, např. **Kavkazský zajatec**, **Bachčisarajská fontána**, **Cikáni**. Také hrdina nejslavnějšího Puškinova díla, veršovaného románu **Evžen Oněgina**, je romanticky založený, nešťastně milující typ hledající nejen lásku, ale i smysl života vůbec. Podobně i v novelách **Piková dáma** a **Kapitánská dcerka**.

Blízkým přítelem Puškina byl další ruský šlechtic **MICHAEL JURJEVIČ LERMONTOV** (1814-1841). Také on předčasně zahynul v souboji. Básnická poema **Démon** vyslovuje základní myšlenku celé Lermontovovy tvorby - zlo ve světě se rodí pouze z bezmocnosti dobra. Bohem zavržený démon (zlo) zatouží po štěstí a vzplane láskou k pozemské ženě, princezně Tamaře. Způsobí, že sama začne po něm toužit, svou láskou však Tamaru zabíjí, a tak znovu prohrává svůj věčný zápas. Současné téma řeší román **Hrdina naší doby**, kdy kníže Pečorin se stává vzorem tzv. „zbytečného člověka“.

Největším představitelem romantismu v Polsku se stal básník a romanopisec **ADAM MICKIEWICZ** (1798-1855), autor vlasteneckých **Balad a romancí**, díla **Dziady** či románu o Litevci, který pod maskou velmistra řádu německých rytířů obětuje sebe, aby pomstil svůj pokořený národ - **Konrád Wallenrod**. Úspěchu dosáhl i příběh znesvářených zemanských rodin **Pan Tadeáš**.

Rozbor ukázek:

V. Hugo - Chrám Matky Boží v Paříži

PŘECHOD K REALISMU V EVROPSKÉ LITERATUŘE

Čtyřicátá až šedesátá léta 19. století jsou v Evropě ve znamení vyvrcholení revolučních snah, současně porážka revolucí a doznívání těchto nálad v jednotlivých zemích.

V sedmdesátých a ještě v osmdesátých letech 19. století převažuje v evropských literaturách próza v souvislosti s nástupem kritického realismu.

Tak je tomu v literatuře anglické, v níž z mnoha jiných autorů celosvětové proslulosti nabyt **CHARLES DICKENS (1812-1870)**. Jeho vlastní životní osudy se zrcadlí v mnohých románech - **Oliver Twist, David Copperfield, Malá Doritka, Nadějně vyhlídky**. Ústředním motivem těchto knih jsou osudy nešťastných dětí bez domova a rodiny, které se musejí na vlastní pěst probíjet životem. Věhlas získala i **Kronika Pickwickova klubu**, ironický román o poměrech v Británii v 19. století.

V Německu vzniká hnutí tzv. Mladého Německa, které v umělecké tvorbě reprezentuje básník **HEINRICH HEINE (1797-1856)**, autor kritických a ironických básní, zesměšňujících měšťácké šosáctví. Nejznámější je satirická skladba **Německo - zimní pohádka**.

Ve Francii se kromě **Victora Huga** prosazuje mladá emancipovaná spisovatelka **GEORGE SANDOVÁ (1804-1876)**. Ve svých románech **Indiana, Valentina a Lélie** vesměs řeší společenské postavení ženy.

Přibližně ve stejné době jako v Anglii dominuje ve francouzské literatuře dílo **Balzakovo a Stendhalovo. HONORÉ DE BALZAC (1799-1850)** si stanovil nelehký cíl - vystihnout romány přelom dvou společenských stylů, aristokratického a měšťanského, vystihnout různé lidské typy dravé kapitalistické společnosti tehdejší doby. Výsledek je úctyhodný. V tzv. **Lidské komedii** je zahrnuto zhruba sto románů vykreslujících široký záběr francouzské společnosti od nejchudších žebráků až k přepychu nejbohatších. Ústřední trilogii **Lidské komedie** tvoří romány **Otec Goriot, Ztracené iluze a Lesk a bída kurtizán**.

Na přechodu mezi romantismem a realismem se nachází další Francouz **HENRI BEYLE - STENDHAL (1783-1842)**, autor románů **Červená a černá** či **Kartouza Parmská**.

Dalším významným představitelem francouzské literatury, která analyzovala lidskou duši a její rozklad vlivem civilizace 19. století, byl **GUSTAV FLAUBERT (1821-1880)**. Za nejlepší Flaubertův román se pokládá **Paní Bovaryová**, jehož hrdinka Ema Bovaryová podléhá kouzlu romantických iluzí o lásce, které se však v praktickém životě rozplývají. Ema se dostává do vážných problémů, které je nucena ukončit sebevraždou. O ztrátě iluzí je i další významný román **Citová výchova**.

Za posledního z vějíře významných francouzských spisovatelů té doby je považován **EMILE ZOLA (1840-1902)**. K nejznámějším románům patří **Zabiják**, uvádějící do literatury prostředí pařížských krčem a postavy dělníků a řemeslníků, román **Germinal** o životě horníků a jejich zoufalém stávkovém boji, **Nana** zobrazující život vyšších společenských kruhů i polosvěta, **Lidská bestie**, drama žárlivosti, **Doktor Pascal, Tereza Raquinová** a další.

Největšího významu v počátcích realismu v Rusku dosáhl **NIKOLAJ VASILJEVIČ GOGOL (1809-1852)**, autor proslulých komedií **Revizor, Ženitba, Hráči** a románu **Mrtvé duše**. Komédie **Revizor** líčí příběh nepatrného úředníka Chlestakova, jehož omylem považují v okresním městě, kde se zastaví na cestě k otci, za revizora z Petrohradu. Chlestakov se rozhodne plně využít příznivého omylu, když vidí, jak ho všichni obskakují, podplácejí a předcházejí si ho. Dokonce mu okresní hejtman nabízí ruku své dcery. Chlestakov se však zalekne prozrazení a narychlo odjíždí. Teprve tehdy se všichni ve městě dovídají, jak se dali napálit.

IVAN SERGEJEVIČ TURGENEV (1818-1883) vyjadřoval ve svých povídkách a románech protest proti barbarství ruského nevolnického systému. Především v románech **Rudin, Šlechtické hnízdo a V podvečer** zachytil přeměny, které probíhaly v ruské společnosti - nové myšlenky, generační problémy. Největší ohlas sklídl román **Otcové a děti**, v němž hrdina Bazarov představuje pokolení znechucené svou dobou, jež neposkytuje žádné perspektivy, pokolení, které chápe neudržitelnost stávajícího řádu a ztrácejícího víru v pokrok a smysl žití. Objevuje se nový typ literárního hrdiny - nihilista.

LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ (1828-1910) patří k největším umělcům světové literatury. Vedle řady drobnějších povídek (**Sevastopolské povídky**), dramát (**Vláda tmy**, **Živá mrtvola**) a nábožensko výchovných statí patří k jeho vrcholným dílům rozsáhlý historický román **Vojna a mír** a společenské romány **Anna Kareninová** a **Vzkříšení**. Román **Anna Kareninová** zobrazuje (stejně jako dva zmiňované) milostné a rodinné osudy. Ničivý vliv vášnivé lásky provdané Anny k Vronskému, jež končí Anninou sebevraždou, a jako protiklad milostné štěstí manželů Levinových. Román vyniká hlubokou psychologickou analýzou citových a duševních stavů.

FJODOR MICHAJLOVIČ DOSTOJEVSKIJ (1821-1881) Osmadvacetiletý začínající spisovatel byl odsouzen za spiknutí k trestu smrti, který mu byl změněn v dlouholetý žalář na Sibiři. Tam žil několik let mezi zločinci a náboženskými sektáři. Tyto otřesné životní zkušenosti poznamenaly jeho další život a v jeho tvorbě mu pomohly pronikat ke složitým psychologickým pochodům lidského nitra, pochopit lidi narušené, nalomené, povahy nenormální, zrodily v něm soucit s lidským utrpením. V jeho románech defilují zločinci, blouznivci, revolucionáři, prostitutky a další nalomené duše nemocného Ruska. Světovou proslulost přinesly Dostojevskému především romány **Zločin a trest**, **Zápisky z mrtvého domu**, **Běsi**, **Bratři Karamazovi**, je však autorem i řady dalších, rozsahem drobnějších prací. Hrdina románu **Zločin a trest** Raskolnikov se rozhoduje zavraždit stařenu, jejíž život „nemá pro nikoho cenu“. Ani po vraždě nepřestává věřit ve svou teorii o právu silných jedinců překračovat morální zákony a dopouštět se i zločinu. Teprve láska k dívce Soně jej přivede k pokání a následnému přijetí trestu.

LITERATURA KONCE 19. STOLETÍ

Významným vývojovým předělem v literatuře byla léta devadesátá. Nová literární generace, která tehdy nastoupila, se snaží vymanit ze závislosti na maloměšťácké společnosti. Tento odpor umělce se nejostřeji projevoval v poezii. Spisovatelé, kteří cítili nechuť ke své době, se vzájemně sblížovali, nenacházeli však takový ohlas ve společnosti. Ocítali se v osamocení a právě v této situaci si chránili nezávislost jedince a individualistický postoj, který byl jejich obranou. Vedle individuálního vzdoru je spojovalo soustředění na vnitřní život člověka. Podtrhovali právo na osobité vidění světa, a to je vedlo k vyhraňování rozmanitých uměleckých tendencí. Literatura se skutečně rozvíjela v dosud nepoznané různosti stylů, směrů a žánrů, které se rychle proměňovaly a dělaly místo stylům a směrům zcela jiným (symbolismu, impresionismu, expresionismu).

Nejnámější představitelé těchto nových básnických směrů se objevili ve Francii a jsou označováni jako *prokletí básníci*.

Jako první z nich bývá uváděn **CHARLES BAUDELAIRE (1821-1867)**, autor básnické sbírky **Květy zla**, kterou přeložil do češtiny již Jaroslav Vrchlický. Z jeho mladších následovníků uvádíme básníka **PAULA VERLAINA (1844-1896)**, významného představitele básnického symbolismu, a jeho přítele **JEANA ARTURA RIMBAUDA (1854-1891)**. Některé verše z díla těchto básníků překládali do češtiny i významní čeští autoři jako např. Karel Čapek či Vítězslav Nezval.

V oblasti prózy zaujal významné místo americký autor detektivních příběhů **EDGAR ALAN POE (1809-1849)** - **Zlatý Skarabeus**, **Vraždy v ulici Morque** aj.

V ruské literatuře **ANTON PAVLOVIČ ČECHOV (1860-1904)**, mistr krátké povídky, v níž zobrazuje nejčastěji průměrné lidi, které nazývá *malými lidmi*, jejich každodenní konflikty. **Pokoj č. 6**, **Chameleón**. Významné místo sehrála jeho významná dramata **Racek**, **Strýček Váňa**, **Tři sestry** a **Višňový sad**.

V Anglii se proti realismu obrátil básník a dramatik dekadentního zaměření **OSKAR WILDE (1854-1900)**, divadelními hrami **Jak je důležité mítí Filipa**, **Ideální manžel**, **Vějíř lady Windermereové**. Román **Obraz Doriana Graye** pak zobrazuje rozpor mezi krásou a životem, mezi požitkem a morálkou.

Ve Francii zaujal podobné místo mistr naturalistické novely, symbolista a impresionista **GUY DE MAUPASSANTE (1850-1893)**, autor společenských kritik **Kulička**, **Miláček**, v nichž většinou vystihuje bezcharakternost a amorálnost francouzské společnosti.

Rozbor ukázek:

E. A. Poe - Jáma a kyvadlo a jiné povídky

E. Zola - Zabiják

O. Wilde - Obraz Doriana Graye

N. V. Gogol - Revizor

Domácí úkol:

Po dvoře chodí vítr

Ta zase vypadá!

Věřím v nenávist na 1. pohled

Já snad umřu smíchy

Celá vesnice byla na nohou

Dělá do novin

Poslouchá Mozarta

Odešel do věčných lovišť

Zdravý nemocný

Pojď si proň, ty Polednice

Na nebi se rozzářily diamanty

Piják nezachytitelných odstínů, piják světel potopených do stínů

V zimě příroda spí

Neviděl jsem tě celou věčnost

Krvavá růže

Hoj ty Štědrý večere

Sál rázem ztichl

Je alternativně inteligentní

A lampa ještě svítila, A lampa ještě hořela

Čistá špína

Zub času se na něm podepsal